

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(477.86)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.32.21>

БАЛКАНСЬКИЙ РЕГІОН: ВІД СХІДНОЇ КРИЗИ ДО РІШЕНЬ БЕРЛІНСЬКОГО КОНГРЕСУ 1878 Р.

Борчук Степан,

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
ORCID ID: 0000-0001-7494-7369

Лизень Євген,

доктор філософії з історії та археології,
стажер Аналітичного центру балканських досліджень
ORCID ID: 0000-0002-3621-5922

У статті розглянуто зовнішньополітичні плани та діяльність великих європейських держав на Балканах у 1870-ті рр. XIX ст., що були скеровані на забезпечення власної балкансько-близькосхідної політики, а тому і спричинили розв'язання міжнародних криз у регіоні у 1880-ті рр. XIX ст. Встановлено, що у системі міжнародних відносин 1870–1880-х рр. XIX ст. одне з центральних місць посідав Балканський регіон, де зіштовхнулися інтереси великих європейських держав, які претендували на виключний вплив у ньому. На авансцену світової політики вийшло Східне питання – комплекс невирішених гострих проблем, складовими якого були національно-визвольний рух балканських, у першу чергу слов'янських народів, криза військово-феодальної Османської імперії, глобальне суперництво великих держав за впливи у Південно-Східній Європі, їх прагнення заволодіти чорноморськими протоками і утвердитися у Східному Середземномор'ї. Прослідковано, що не останню роль у політиці великих європейських держав відігравало також прагнення встановити власний контроль над значними володіннями турецького султана у цій частині Європи.

Проаналізовано, що у 1870-ті рр. XIX ст. окреслились нові тенденції у розвитку Східного питання, зумовлені багатьма кардинальними змінами на міжнародній арені. Полум'я повстань 1875–1876 рр. у Герцеговині, Боснії, Болгарії, Сербії та Чорногорії і пожежа російсько-турецької війни 1877–1878 рр. знищили «Кримську систему». Центральне місце у боротьбі великих держав за впливи на Балканах, у долях народів Південно-Східної Європи належало Східній кризі 1875–1878 рр. Доведено, що її основною визначальною рисою було звільнення балканських слов'ян шляхом їх збройної боротьби і у результаті поразки у російсько-турецькій війні 1877–1878 рр. Османської імперії. Варто звернути увагу на те, що у досліджуваній період у жодного з балканських народів ще не завершився процес консолідації і не закінчилося будівництво національних держав. Балканські народи рішуче виступали за перегляд кордонів, і ця вимога невдовзі стала головною складовою зовнішньої політики великих держав Європи.

Ключові слова: Балкани, балканські слов'яни, Південно-Східна Європа, Російсько-турецька війна 1877–1878 рр., Османська імперія, Східна криза, Сан-Стефанський договір, Берлінський конгрес.

Borchuk Stepan, Lyzen Yevhen. Balkan region: from the eastern crisis to the decisions of the Berlin congress of 1878

The article examines the foreign policy plans and activities of the major European powers in the Balkans in the 1870s of the 19th century, which were aimed at ensuring their own Balkan-Middle Eastern policy, and therefore caused the resolution of international crises in the region in the 1880s of the 19th century. It is established that in the system of international relations of the 1870s–1880s of the 19th century, the Balkan region occupied one of the central places, where the interests of the major European powers, which claimed exclusive influence in it, clashed. The Eastern Question came to the forefront of world politics – a complex of unresolved acute problems, the components of which were the national liberation movement of the Balkan, primarily Slavic, peoples, the crisis of the military-feudal Ottoman Empire, the global rivalry of the great powers for influence in South-Eastern Europe, their desire to seize the Black Sea straits and establish themselves in the Eastern Mediterranean. It is traced that not the least role in the policy of the great European powers was also played by the desire to establish their own control over the significant possessions of the Turkish Sultan in this part of Europe. It is analyzed that in the 1870s of the 19th century, new trends in the development of the Eastern Question emerged, caused by many cardinal changes in the international arena. The flames of the uprisings of 1875–1876 in Herzegovina, Bosnia, Bulgaria, Serbia and Montenegro and the fire of the Russo-Turkish War of 1877–1878

destroyed the "Crimean System". The central place in the struggle of the great powers for influence in the Balkans, in the fate of the peoples of South-Eastern Europe belonged to the Eastern Crisis of 1875–1878. It is proved that its main defining feature was the liberation of the Balkan Slavs through their armed struggle and as a result of the defeat in the Russo-Turkish War of 1877–1878 of the Ottoman Empire. It is worth noting that in the period under study, none of the Balkan peoples had yet completed the process of consolidation and the construction of national states. The Balkan peoples strongly advocated a revision of borders, and this demand soon became the main component of the foreign policy of the great powers of Europe.

Key words: *Balkans, Balkan Slavs, Southeastern Europe, Russo-Turkish War of 1877–1878, Ottoman Empire, Eastern Crisis, Treaty of San Stefano, Congress of Berlin.*

Постановка проблеми. Коли ми говоримо про Балкани, то йдеться насамперед про периферію Європи, оскільки Балкани входять до такого регіону, як Південно-Східна Європа. Водночас Балканський півострів знаходиться на стику трьох континентів: Європи, Азії й Африки. Його береги омиваються Адріатичним, Чорним, Егейським та Іонічними морями. На балканських просторах змінювались імперії і цивілізації (Римська, Візантійська, Османська). Саме тому геополітичне розташування Балкан було і є «привабливе» для великих держав.

Водночас низка подій, що відбувалися упродовж тривалого історичного часу у балканському регіоні з часів Османської імперії, закріпила у масовій свідомості та у політичних колах Заходу його негативний образ, який асоціюється з низкою термінів несприятливого характеру. Наприклад, «пороховий постріл Європи» чи «вразливе підчерев'я» Європи, або ж «балканізація» (застосовується як понятійна категорія і як політична практика та означає роздрібленість). Ці терміни з'явилися у лексиконі наприкінці XIX ст. [1, с. 38–40].

Проблема історії зовнішньої політики держав і міждержавних відносин є одним з пріоритетних напрямків дослідження в історичній науці. У світлі цих подій особливу цікавість становить історія Балканського регіону у період Східної кризи 1875–1878 рр., який призвів до значних політико-правових змін у Південно-Східній Європі, визначивши подальший розвиток цієї частини Європи у майбутньому. Попри позірну рівновагу в європейських справах цього періоду, об'єктивний розвиток подій спричинив новий виток напруженості на європейському континенті. Приводом стало повстання населення Боснії і Герцеговини у 1875 р. проти османського ярма. Перед європейськими країнами постала дилема – як реагувати на нову ситуацію. З одного боку, Австро-Угорщина здавна мріяла про цю територію, намагаючись за її допомогою зміцнити свій вплив на Балканах. Виникла реальна можливість створити там незалежну державу або надати Герцеговині автономію у складі Османської імперії. При цьому не виключався і варіант її розподілу між Австро-Угорщиною, Сербією та Чорногорією. Велика Британія доклала всіх зусиль, щоб вийти з цієї кризи за допомогою реформ. Здійснювався постійний тиск на султана Абдул-Хаміда II, щоб зняти гостроту проблеми. Результатом стало прийняття у 1876 р. Конституції. Проте вона проіснувала недовго. Уряд Османської імперії застосовував жорсткі методи до балканських провінцій. Зрештою, крім Герцеговини, повстання спалахнуло і в Болгарії. Пам'ятаючи про негативні наслідки «Кримського контракту» для дипломатичної активності Росії, а також про загрозу для самостійності князівств Сербії та Чорногорії, російський уряд вирішив вдатись до активних дій на Балканах.

Аналіз джерел та останні публікації. Серед української новітньої історіографії проблематика дослідження балканського регіону є достатньо обмеженою, спеціальні праці з даного дослідження майже відсутні. Праці істориків представлені у своїй переважній більшості деякими статтями, рідкісними монографіями та матеріалами підручників. До них можемо віднести дослідження: Іваницької О. [1], Гончаренка А. [3], Ярового В. [6], Миколенка Д. [7], Рудька С. [9], Самчук В. [10], Хижняка І. [11] та Черній А., Черній В. [12]. Серед найбільш значимих, на наш погляд, робіт зарубіжної історіографії в окресленій тематиці варто відзначити наукові праці Вандич П. [2], Дейвіс Н. [4], Мічалетос І. [8] та Єлавіч Б. [5]. Вищезгадані праці дають можливість проаналізувати події на Балканах в досліджуванний період.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення історичних подій на Балканах в період від початку Східної кризи до результатів Берлінського конгресу 1878 р.

Виклад основного матеріалу. Східне питання, виросло з двох пов'язаних і, здавалося, невпинних процесів – подальшої експансії Російської імперії і постійного відступу Османської імперії. Воно посприяло у майбутньому утвердженню у майбутньому незалежності балканських держав, спровокувало Кримську війну (1854–1856) і низку ускладнень, які, зрештою, стали іскрою для фатальної кризи 1914 р. Перспектива розпаду Османської імперії вимальовувалась дедалі виразніше протягом усього XIX ст. Для росіян чогось кращого, ніж цей розпад, годі було бажати. Утвердження християнської влади над Босфором становило остаточну мету царської політики, відколи зародився міф про «третій

Рим». Панування над протоками справдило б російську мрію про необмежений доступ до теплих морів. Як заявив 1871 р. Ф. Достоевський у тріумфальному чеканні, «Константинополь буде наш!». Для решти великих держав Європи усунування того «недужого європейця» чаїло низку небезпек. Велика Британія боялась за лінії своїх комунікацій з Індією. Австрія відчувала загрозу з боку зграйки підтримуваних Росією держав на своєму південно-східному кордоні. Німеччина відчувала загрозу, спостерігаючи посилення єдиної суходільної держави, чия військова потуга могла колись перевершити її власну [4, с. 895–896].

Таким чином, східне питання для Росії зводилося до таких основних моментів: відміна статей Паризького трактату 1856 р. про нейтралітет Чорного моря і Проток, повернення втрачених позицій на Балканах та посилення впливу на південнослов'янські країни. При вирішенні цих питань у планах російської дипломатії намітилися дві тенденції: відновлення впливу Росії на Балканах та Близькому Сході шляхом спільних дій з Портою та відродження союзнитва з Францією; вирішення царським урядом Східного питання за посередництва Німеччини у рамках австро-німецько-російського союзу. Зовнішня і внутрішня обстановка диктувала російській дипломатії проведення обережної гнучкої політики на Балканах – не допускати військових конфліктів. Росія всіляко підтримувала визвольний рух південних слов'ян та ідею створення Балканського союзу, виступала проти втручання інших держав у визвольні процеси регіону [10, с. 47].

Особливу роль Росія відводила Болгарії як союзниці у майбутніх військових конфліктах на Балканах, а при розпаді Османської імперії – можливій володарці Протоками, і Сербії, яка повинна стати ядром єднання балканських слов'ян, а також Чорногорії, що послідовно здійснювала проросійську політику. Петербург виступав за автономію Боснії і Герцеговини, що протидіяло австрійським планам загарбання цих провінцій і посилювало в них впливи царської імперії [10, с. 47–48].

Великий інтерес до Балкан виявляла також Австро-Угорщина. На середину XIX ст. Австро-Угорщина мала значні володіння у південнослов'янських землях (Хорватія, Словенія, Далмація), а у 1770-ті рр. ставила за мету окупувати Боснію і Герцеговину та встановити виключний вплив у Сербії і Болгарії. Реалізатором цієї політики Баллхаузплац (МЗС Австро-Угорщини) став граф Д. Андраші, який в основу вирішення балканської проблеми на користь Габсбургів закладав ідею союзу Австро-Угорщини з Німеччиною та Великою Британією. Першочерговим завданням Габсбургів стала анексія Боснії і Герцеговини, що, за словами Д. Андраші, означало «відкриття для нас Сходу у політичному та економічному аспектах» [8]. Реалізація цього задуму за підтримки Німеччини являла собою авангард наступального германізму на Схід. Водночас Д. Андраші виступав проти утворення великої слов'янської держави на Балканах під протекторатом Росії.

На початку 1770-х років у центрі Європи виникла нова агресивна держава – Німеччина, яка прагнула встановити свою гегемонію на континенті, використавши для цього Велику Східну кризу. На магістральній лінії експансії Німеччини на Південний Схід лежали Балкани. Тому вони і стали основним напрямком німецької *Weltpolitik* у досліджуваній період. Близькосхідна політика глави німецького уряду О. Бісмарка зводилася до таких основних напрямків: будучи запеклим ворогом визвольної боротьби балканських народів, він формально у власних цілях підтримував її; провокував Росію і Австро-Угорщину до активного втручання у балканські справи; настирливо проводив у життя ідею Союзу трьох імператорів [10, с. 48]. У ході розв'язання Східної кризи для О. Бісмарка особливої ваги набули стосунки Німеччини з Австро-Угорщиною і Росією, руками яких рейхсканцлер прагнув реалізувати власні політичні задуми. З цією метою в результаті тривалих дипломатичних комбінацій у жовтні 1873 р. було оформлено австро-німецько-російський договір, що мав назву «Союзу трьох імператорів» [2, с. 227]. Не стояла осторонь Східної кризи і Франція, яка зайняла «мертву позицію» щодо цієї проблеми і була зацікавлена у збереженні цілісності Османської імперії, а тому її політика була спрямована на мирне вирішення конфлікту. Разом з тим у розв'язанні Східного питання французький уряд вбачав власні вигоди: на його думку, криза повинна була неминуче підірвати Союз трьох імператорів, а це сприяло б зближенню Парижа з Петербургом. Однак постійна загроза з боку Німеччини змушувала французьку дипломатію у Східній проблемі лавірувати між Великою Британією і Росією [10, с. 48].

Активну позицію у вирішенні Східного питання займала дипломатія Великої Британії. Її основний курс зводився до формули «тримати і не допускати»: тримати Балкани у стані прямої васальної залежності від Османської імперії і не допускати виникнення в регіоні незалежних слов'янських держав та посилення російського впливу на Балканах і Близькому Сході. У Османській імперії англійський уряд бачив насамперед стратегічний плацдарм для боротьби з Росією у Південно-Східній Європі та джерело економічного збагачення країни. Кабінет Б. Дізраелі ставив за мету розколоти Союз трьох імператорів, який вважав «образливим для англійського престижу» [2, с. 229].

Найбільш невизначеною у досліджуваній період була роль Італії у міжнародних відносинах на Балканах. Допущена у «концерт європейських держав», вона виконувала у ньому роль останньої скрипки. Звідси – непослідовність позиції держави у ставленні до народів дунайсько-балканського регіону: то вона виступала за автономію південнослов'янських народів, то підтримувала антиросійську позицію Великої Британії. Водночас Італія при вирішенні Східного питання прагнула до тісних контактів з Німеччиною, а після дипломатичних маневрів О. Бісмарка зблизилася і з Австро-Угорщиною. Троїстий союз цих держав згодом став фактом [10, с. 48].

В умовах украї несприятливого для Османської імперії міжнародного становища та постійного тиску на неї провідних європейських держав вона була практично позбавлена можливості взяти під контроль ситуації в повсталій Боснії і Герцеговині, унаслідок чого в червні 1875 р. вибухнуло повстання в Герцеговині. В серпні того ж року воно перекинулося на територію Боснії. Герцеговинське повстання стало визначною подією європейської історії. Воно тривало й протягом 1876 р., привернувши до себе увагу майже всіх європейських країн [6, с. 573]. Антиосманське повстання в Боснії і Герцеговині стало каталізатором до подібних подій в Болгарії, де місцеві комітети взялися готувати аналогічні виступи. Квітнєве повстання не вирішило свого основного завдання – національного визволення Болгарії, проте, воно викликало великий резонанс у країнах Європи [6, с. 494–495].

Офіційне збереження status quo на Балканах великими європейськими силами і так звана місія консулів Австро-Угорщини, Росії, Німеччини з приєднанням до них Франції, Італії та Великої Британії з метою примирення повсталих південних слов'ян та Османської імперії та запропонований Д. Андраші проект реформ для християнських підданих султана не призвели до вирішення Східної кризи 1770-х рр. мирним шляхом. В умовах поглиблення Східної кризи і загострення протиріч між європейськими державами 8 липня 1876 р. відбулася зустріч представників урядів Росії та Австро-Угорщини у Рейхштадті. В основі Рейхштадської угоди [6] лежало два аспекти: перший мав на меті недопущення створення у регіоні великої слов'янської держави, що було спрямовано не лише проти об'єднавчої тенденції Сербії та Чорногорії, але й у майбутньому використане урядами Австро-Угорщини і Великої Британії проти створення єдиної Болгарії; другий передбачав анексію Габсбургами Боснії і Герцеговини. Шляхом Рейхштадської угоди О. Горчаков і Д. Андраші сподівалися на вирішення Східного питання мирним шляхом [10, с. 48–49].

Отже, великі європейські держави, переслідуючи власні діаметрально протилежні інтереси, все ж сходилися до єдиної точки зору: мирного вирішення Східної кризи. Але після поразки Квітнєвого повстання 1876 р. у Болгарії, при відкрито ворожому ставленні габсбургського двору та британських консерваторів до автономії південних слов'ян, підкресленій байдужості О. Бісмарка до закабалених Османською імперією народів та його дипломатичних іграх на користь європейської гегемонії Німеччини, пасивній позиції Франції та непослідовності політики Італії, скованих європейськими державами діях російської дипломатії, шанси визволення балканських слов'ян були зведені до нуля.

Тому на порядку денному міжнародних відносин гостро постало питання війни між Росією і Османською імперією. Назрівання військового конфлікту не змогли відвернути ні Константинопольська конференція великих європейських держав (грудень 1876 р.), яка вперше офіційно проголосила необхідність змін кордонів європейської частини Османської імперії [8], ні підписаний 31 березня 1877 р. у Лондоні представниками шести великих держав протокол про реформи у слов'янських областях Порти. З провалом цих міжнародних форумів закінчився мирний період Східної кризи [10, с. 49].

З огляду на викладене вище, можемо простежити, що після тривалих вагань Росія визнала за необхідне втрутитись у події на Балканах. Прелюдією активних силових акцій 31 жовтня 1876 р. стала вимога до Османської імперії укласти перемир'я із Сербією. Турки прийняли цю вимогу, але були вкрай негативно налаштовані проти проекту мирного врегулювання Східної кризи, розробленого на конференції послів у Стамбулі. До того ж, Велика Британія та Австро-Угорщина були надто занепокоєні майбутнім Османської імперії, адже від цього залежав ступінь їх впливу на весь Балканський півострів [11, с. 93].

Російська дипломатія продовжувала методичну обробку урядів провідних європейських держав щодо балканського питання. Її аргументи базувалися на системних принципах контролю за розвитком міжнародної ситуації. Контроль над міжнародною системою полягає в розподілі ресурсів між її геополітичними гравцями, незважаючи на те, чи будуть це певні держави, чи коаліції держав. З Австро-Угорщиною було досягнуто угоди, що у випадку війни з Османською імперією, її війська окупувають Боснію і Герцеговину, а Росія зобов'язувалась утриматись від створення на Балканах «великої слов'янської держави». Велика Британія, яка реалізувала принцип «блискучої ізоляції», позитивно сприйняла запевнення Росії про відсутність зазіхань на Малу Азію і підтримку британських претензій на острів Кіпр,

який перебував під владою Османської імперії. Був також підписаний союзний договір між Румунією і Росією, за яким це князівство декларувало свою цілковиту незалежність від Порти [11, с. 94].

Зрештою, після того, як султан відхилив новий проект реформ для балканських слов'ян, 24 квітня 1877 р. у ставці командування у Кишиневі Олександр II підписав маніфест про оголошення війни Османській імперії. Головними її причинами (у контексті сказаного) ми визначаємо протиріччя між західноєвропейськими державами і Росією на Балканах та зіткнення інтересів останньої з інтересами Порти на Близькому Сході.

З початком війни та у результаті перших невдач Росії у цій кампанії для царської дипломатії почалися важкі випробовування. Але після перемог російської армії при форсуванні Дунаю та переході через Балканський хребет у політиці європейської дипломатії відбулися корінні зміни. У зв'язку з цим російський уряд вирішив безпосередньо зайнятися розробкою мирних умов з Османською імперією – «Основ миру». Важливими аспектами угоди Петербург вважав визнання Портою автономії Болгарії та повної незалежності Сербії, Чорногорії і Румунії, перетворення Боснії і Герцеговини на автономні області [9, с. 30]. Очевидно, що «Основи миру» стали першим міжнародним актом, який закріпив звільнення Болгарії від османського панування, хоча і був підписаний 31 січня 1878 р. у Андріанополі не в першій редакції [10, с. 49].

Усі західноєвропейські держави одноставно виступили проти запропонованих Росією «Основ миру» і вимагали скликання європейської конференції для вирішення результатів російсько-турецької війни. Щоб послабити антиросійську коаліцію держав, особливо після переходу Австро-Угорщини та Великої Британії до рішучих військових дій у регіоні, і з метою поставити її перед фактом, що вже звершився, М. Ігнат'єву було доручено прискорити укладення мирного договору з Османською імперією. 3 березня 1878 р. у Сан-Стефано було підведено ризик під російсько-турецькою війною [4, с. 897]. Умови мирної угоди між Росією і Портою великою мірою сприяли прогресивному, на користь південнослов'янських народів, вирішенню Східної кризи та поширенню і зміцненню впливів царського уряду на Балканському півострові.

Згідно з підписаним Сан-Стефанським договором документально затверджувалась незалежність Румунії, Сербії і Чорногорії. Боснії і Герцеговині надавалась автономія в межах Османської імперії. Але найважливішим було те, що цей мир передбачав створення великого Болгарського князівства, до складу якого повинна була ввійти територія між Дунаєм, Охридським озером, Егейським і Чорними морями. За цим договором російські війська могли перебувати в Болгарії впродовж двох років, а її кордон з Османською імперією був розташований близько від Стамбула, а також Чорноморських проток Босфор і Дарданелли.

Згідно з системними принципами Сан-Стефанський мир може бути атрибутований як негативний мир, спрямований на мінімізацію, скорочення, подолання насильства в конфлікті. Концепція негативного миру заснована на чітко виражених потенційних суб'єктно-об'єктних відносинах. У політиці безпеки ці відносини відображені у принципі колективної оборони – гарантії того, що союз, спрямований проти ймовірного ворога за допомогою політики залякування, утримує його від використання збройних засобів [11, с. 95].

Після Сан-Стефано Велика Східна криза увійшла в останню, найгострішу фазу. Західноєвропейські держави, стурбовані зростаючим впливом Росії на південнослов'янський світ, виступили єдиним фронтом проти преліминарного мирного договору. На бік Великої Британії та Австро-Угорщини стали Німеччина, Італія і навіть Франція, яка «не приховувала симпатії до Османської імперії і Англії і ворожого ставлення до російської ідеї створення Сан-Стефанської Болгарії» [4, с. 897]. Зважаючи на політичну ситуацію у Європі після підписання преліминарію, Росія змушена була поступитися у деяких питаннях, з тим, щоб запобігти новій війні з Османською імперією і європейською коаліцією. Скориставшись цим, глава Форін Офіс (МЗС Великої Британії) лорд Солсбері підписав таємну угоду з Петербургом, за якою Болгарія поділялася на Північну (з статусом автономного князівства) та Південну (з статусом автономної області (Східної Румелії) у складі Османської імперії на чолі з губернатором-християнином, який призначався і затверджувався Портою і європейськими державами). Кордони розчленованої Болгарії значно звужувалися [12, с. 231]. Проти британсько-російської угоди виступили Австро-Угорщина і Німеччина. Однак невдовзі і Відень, за підтримки Берліна, пішов на союз з Лондоном, досягнувши угоди про спільні дії у болгарському питанні та про підтримку сент-джемським кабінетом планів Габсбургів про окупацію Боснії і Герцеговини [10, с. 49–50].

Отже, у боротьбі за закріплення результатів війни Росія опинилася у повній ізоляції. Такою і прийшла вона на європейський конгрес, що відкрився у Берліні 13 червня 1878 р. і якому судилося остаточно вирішити Велику Східну кризу. Ключовою проблемою конгресу став новий територіальний

поділ на Балканах, що в першу чергу стосувався слов'янських народів. Берлінський конгрес тривав 1 місяць. Упродовж цієї зустрічі європейські держави розділили велику частину балканських володінь Османської імперії, яка до того часу втратила над ними будь-який контроль [5, с. 446].

Відтак, 13 липня 1878 р. Берлінський конгрес закінчив роботу підписанням трактату [5, с. 448], який змінив Сан-Стефанський договір. Під час складних перемовин було вироблено таке рішення: 1) підтвердити незалежність Болгарії, але в досить урізаному вигляді – Східна Румелія залишалась на правах автономії у складі Османської імперії; 2) Боснію і Герцеговину окупували війська Австро-Угорщини; 3) до Греції приєднувалась Фессалія, а Сербія ставала королівством; 4) Росія зберегла всі території, приєднані до неї згідно зі Сан-Стефанським миром; 5) Румунія як компенсацію за втрату Бессарабії одержувала Добруджу; 6) і, нарешті, Велика Британія, яка не брала участі у війні, приєднала до своєї колоніальної імперії стратегічно важливий острів Кіпр.

В результаті у 1878 р. Австро-Угорщина, відповідно до домовленостей, окупувала Боснію і Герцеговину. Однак формально ці землі залишалися провінцією Османської імперії, а їхнє населення вважалось підданими султана, яким гарантувалося право вільного віросповідання. Окупація визнавалась тимчасовою. Усі прибутки провінції повинні були використовуватися для потреб населення Боснії і Герцеговини [1, с. 70].

Передусім, Берлінський конгрес скасував одне із засадничих положень Сан-Стефанського договору – про створення «великої» Болгарської держави. Її територія була поділена приблизно на три рівні частини. І лише північна частина (між Дунаєм і Балканськими горами) стала територією, де було створено самостійне Болгарське князівство. У складі Османської імперії воно мало широку політичну автономію, тобто право обирати власний уряд, приймати закони, створювати армію, встановлювати відносини з іноземними державами тощо [11, с. 96].

Таким чином, Берлінський конгрес перетворив Балкани у вкрай неспокійний регіон Європи, сповнений нових міжнародних конфліктів та військових зіткнень.

Конгрес підвів підсумки довготривалого суперництва великих європейських держав на Балканському півострові: Росії не вдалося досягти повного краху Османської імперії і утворення на її руїнах незалежних південнослов'янських держав, які б орієнтувалися у питаннях політики та економіки на Петербург; Велика Британія, за підтримки Австро-Угорщини, не змогла увічнити в регіоні панування Османської імперії; не досягла повного тріумфу і Австро-Угорщина, бо велика Порта загинула, а Турецька національна держава ще не зайняла її місця. Македонія та Боснія – два великі досягнення конгресу – тайли у собі зерна майбутньої катастрофи. Адже македонське питання було у полі зору європейської дипломатії протягом життя цілого покоління, а потім стало причиною Балканської війни 1912 р. Події в Боснії спочатку викликали кризу в 1908 р., а в 1914 р. призвели до початку першої світової війни, у результаті якої монархія Габсбургів зазнала повного краху; Франція без особливих вигод для себе підтримувала позиції Великої Британії і Австро-Угорщини у балканському питанні; Італія, прагнучи піднятися на вищий щабель у міжнародних відносинах, підтримувала позиції антиросійської коаліції [10, с. 50].

Після Берлінського конгресу Балканський півострів поступово перетворювався у «пороховий погріб Європи». На зміну ярма Османської імперії для балканських слов'ян виникла нова загроза закабалення цивілізованою Європою. Спираючись на умови Берлінського трактату, «європейському концерту» не важко було провокувати різноманітні сутички у регіоні та контролювати заборону створення сильних життєздатних слов'янських держав. Та вже 1880-ті рр. XIX ст. несли у собі небезпеку непокори слов'ян Балканського півострова західноєвропейській коаліції. Керуючись політичними, стратегічними та економічними інтересами західноєвропейських держав, Берлінський конгрес не взяв до уваги інтересів балканських слов'ян; ні Східне питання взагалі, ні балканська проблема зокрема до кінця вирішеними не були. Непримиренні суперечки британо-австрійського блоку та їх союзників з Росією, що спонукалися німецьким рейхсканцлером, і призвели до однієї із найвагоміших міжнародних подій останньої третини XIX ст. – криз на Балканах у 1880-ті рр., основу яких склало болгарське питання і які вплинули як на долю південних слов'ян, так і на позиції великих держав Європи та розстановку сил на міжнародній арені [8].

Перш за все, необхідно відзначити, що Берлінський конгрес остаточно не врегулював Східне питання, а, навпаки, заклав підґрунтя для нових конфліктів в Європі як між щойно створеними балканськими державами, так і між провідними європейськими країнами, які намагалися відігравати активну роль у процесі розвитку південно-європейських народів.

Для більшості ж балканських народів Берлінський конгрес у цілому був позитивним явищем, оскільки після майже 500-літнього османського панування Сербія, Румунія та Чорногорія отримали незалежність. Статус автономії отримали обидві частини болгарських земель – Болгарія та Східна

Румелія [3, с. 21]. Згідно з рішеннями Берлінського конгресу Македонія залишилася у складі Османської імперії. Із того часу її народ був відділений від болгарського і почав розвиватися своїм власним шляхом. В області з'явилися передумови для формування там окремої македонської нації [7, с. 34]. Попри те, завершення Берлінського конгресу, у липні 1878 р., не означало кінця всіх територіальних змін, спричинених російсько-турецькими війнами. Належало ще вирішити, що робити з грецькими вимогами і які кордони проводити в цьому регіоні. До того ж, не були ще визначені межі Чорногорії та Албанії [5, с. 449]. Варто наголосити, що Берлінський конгрес був великою дипломатичною подією, останнім конгресом, коли могли зустрітись усі великі європейські держави і як рівні обговорити свої незгоди.

Висновки. З розглянутого можна зробити такі висновки, в Берліні з позиції системності був заповнений вакуум, що залишився від Віденського конгресу, коли Східне питання практично обійшло мовчанкою. Коли стало очевидним, що Османська імперія перебуває у стані глибокої агонії, проблема визначення, під чію сферу впливу потраплять балканські провінції, набувала дедалі більшої гостроти. Росія в компанії зацікавлених сторін була першою, хто забажав використати власний вплив на Балканах на свою користь. За допомогою дипломатичних маневрів їй вдалось добитися обрання князем Болгарії своєї креатури – Олександра Баттенберзького, племінника російського імператора Олександра II. Однак функціональний вимір європейського порядку на рівні економічної складової внаслідок економічної відсталості Росії став нездоланною перешкодою для встановлення її домінації на Балканах. А тим часом Австро-Угорщина, використовуючи свою перевагу в річковому і залізничному транспортному сполученні з іншими європейськими державами, почала поступово, але методично витіснити та нівелювати російську присутність у балканському регіоні. Крім того, з позиції капіталоспроможності Австро-Угорщина була для балканських провінцій привабливішим партнером. Тогочасним «центром сили», в нашому випадку, була Німеччина, яку слід було вважати такою державою, що мала вирішальний вплив на ту чи іншу підсистему міждержавних відносин.

Література:

1. Балканська субрегіональна підсистема міжнародних відносин: історико-політичний вимір. Укладач: О. П. Іваницька. ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. 156 с.
2. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. Київ : Критика, 2004. 464 с.
3. Гончаренко А. Позиція Великобританії та Росії у Східному питанні на Берлінському конгресі 1878 р. *Історичні науки: Збірник наукових праць*. Суми: Видавництво СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. С. 13–22.
4. Дейвіс Н. Європа. Історія. Пер. з англ. Київ : Основи, 2008. 1464 с.
5. Славич Б. Історія Балкан. XVIII і XIX століття. Пер. з англ. Р.Семків. Київ : Свенас, 2003. 512 с.
6. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій: Навч. Посібник. В. Яровий, П. Рудяков, В. Шумило та ін. Вид 2-ге, стереотипне. Київ : Либідь, 2003. 632 с.
7. Миколенко Д. Македонське питання у 1878–1919 рр. Навчальний посібник до спеціального курсу для студентів історичного факультету. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 119 с.
8. Мічалетос І. Балкани – це територія розколів між Заходом і Сходом: інтерв'ю. URL: <http://tyzhden.ua/World/46>.
9. Рудько С. Історія Центрально-Східної Європи (кін. XVIII – поч. XXI ст.): Навчально-методичний посібник з курсу. Вид. 2-ге, доповнене. Острог, 2010. 220 с.
10. Самчук В. Політика великих держав на Балканах 70-х років XIX ст. як фактор виникнення криз у регіоні. *Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили. Наукові праці. Науково-методичний журнал. Серія: Політичні науки*. Вип. 1. Том XII. С. 47–50.
11. Хижняк І. Нова історія міжнародних відносин у системному форматі (1648–1918): підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 224 с.
12. Черній А., Черній В. Історія південних і західних слов'ян. Рівне, 1999. 410 с.